

Anke Kuypers

“De kieren van de waarneming”

In de grote foyer van de Lawei hangt sinds enige tijd een lange rij tekeningen. Ze dringen zich niet op aan het oog. Integendeel, een vluchtige bezoeker zal ze in eerste instantie misschien nauwelijks opmerken. Enigszins verscholen achter grote planten voegen ze zich aaneen tot een ritmisch patroon. Het zijn onbenoembare vormen, getekend en gearceerd in zachte kleuren. Het geheel vormt een haast muzikaal accent in de ruimte. Onnadrukkelijk en toch zeer aanwezig. Die kwaliteit mag kenmerkend worden genoemd voor het werk van Anke Kuypers. Ze maakt kunst die haast stil vraagt om gezien te worden, en tegelijkertijd indringende vragen stelt over het zien.

Op weg naar Anke Kuypers en rijdend in een bus, die er kennelijk op uit was alle gehuchten van Achtkarspelen met een bezoek te vereren, zag ik in de verte een windmolen. Zo op het oog niets bijzonders. De wieken maalden rond in een strak ritme, want er stond die ochtend een stevige bries. De bus had flink de gang er in. Bomen langs de weg flitsten voorbij. Het weiland daarachter verschoof wat langzamer. De horizon leek stil te staan. Het tafereel had door zijn domme regelmaat haast iets kunstmatigs. Alsof het raam van de bus geen raam was maar een daglichtscherm, met daarachter een projector die het bewegende beeld van het verglijdende landschap deed verschijnen op matglas. In een oude film zie je het nog wel eens: de illusie van een rijdend voertuig door een film in een film. Vooral Hitchcock had er een handje van om zijn eigen zorgvuldig opgebouwde ‘suspense’ te verstoren met de meest knullige studio-trucages. Het geoefende oog van de hedendaagse bioscoopbezoeker weet zo’n illusie van beweging doorgaans feilloos te ontmaskeren. Kleien afwijkingen in het synchrone schokken van voertuig en landschap geven de scene al gauw een onbeholpen, haast komisch effect. Kortom, de truc is tegenwoordig te doorzichtig geworden.

Maar ik beleefde het omgekeerde. De realiteit die ik door het busraam aan mijn oog voorbij zag trekken leek zelf een ‘doorzichtige truc’ te zijn. Even bekwam mij het ongemakkelijke gevoel dat de bus sinds zijn vertrek gewoon stil was blijven staan. Ik zat in een perfecte bus-simulator van de FRAM, een hermetisch gesloten cabine die een onnozele reiziger als ik perfect in de waan kon brengen dat je met lijn 23 op weg bent van Leeuwarden naar Boelenslaan. Af en toe stapte er iemand uit. Dan kwam er weer één bij. Maar had ik die man met die geuite pet, die er nu in komt, al niet eerder uit zien stappen? In een lichte paniek begon alles mij voor ogen te draaien. Beelden uit Hitchcock’s ‘Vertigo’ trokken aan mijn geestesoog voorbij. Je kunt je eigen ogen niet vertrouwen. De zichtbare werkelijkheid is één groot complot.

Maar hoe ik het ook wendde of keerde, wat ik zag was ontegenzeggelijk echt. De windmolen in de verte bleef immers heel natuurlijk zijn rondjes draaien. Alles liep synchroon. En toch was ook met die molen iets vreemds aan de hand. De wieken van de molen vormden één rechte lijn, die als een propeller van een vliegtuig in het rond cirkelde. Zo te zien stond de molen frontaal naar mij toe gericht, want ik zag een volmaakte cirkel en geen ellips. Als ik aandachtig keek naar één van de draaiende uiteinden, dan beschreef dit punt voor mijn oog het cirkeltraject in een volstrekt regelmatig tempo. Maar als ik de draaiende lijn in zijn geheel bekeek, als een bewegend totaalpatroon, anders gezegd: als een filmisch beeld, dan kwam er opeens een rare cadans in het ritme... Whoem.. whoem.. whoem..whoem.. telkens tussen ‘tien en zes uur’ viel de wiek met een rotvaart naar beneden om vervolgend weer regelmatig zijn gang langs de klok te vervolgen.

In het werk van Anke Kuypers spelen dit soort ongerijmdheden, die eigen zijn aan de waarneming, een belangrijke rol. Haar kunst richt zich met name op de raadsels van het zien. Het zijn niet zozeer de wonderbaarlijke effecten van het gezichtsbedrog, die je in elk boekje over psychologie en

waarneming kunt tegenkomen, als wel het raadsel van de waarneming zelf, dat haar aandacht trekt. Hoe ontstaat de illusie van ruimte als je kijkt naar een vlak? Het proces van het waarnemen is niet alleen maar het decoderen van een geprojecteerd beeld, dat op je netvlies valt. Het brein interpreteert voortdurend op het moment van de waarneming zelf. Het zien is in feit een 'interactieve' bezigheid. Je kijkt niet naar een scherm, maar in je brein zit ook zoets als een toetsenbord, waarmee je telkens keuzes moet maken. Is de vorm die ik zie plat, of een verkorte ruimtelijke figuur? Is het een figuur die zich aftekent tegen een ondergrond of is het omgekeerd, een gat in een vlak? Is het voorwerp dat ik zie in beweging, beweeg ik zelf, of zijn we beide in beweging? Heeft de vorm een betekenis of lijkt ze nergens op?

Dit soort vragen worden ogenschijnlijk ergens in de zwarte doos van ons brein gesteld en vervolgens beantwoord. Maar is dat wel zo? Er is immers nauwelijks tijd om vragen te stellen. Laat staan om ze ook nog te beantwoorden. Het zichtbare dient zich vrijwel onmiddellijk aan in het bewustzijn en wordt intussen - waar dan ook - in een oogwenk geïnterpreteerd. Sterker nog, deze voortdurende interpretatie is niet alleen intrinsiek verbonden met alles wat we waarnemen, de interpretatie zelf bepaalt voor een groot deel het proces van het zien. De prikkels komen haast gelijktijdig van buiten en van binnen. In dat eigenaardige interactieve middengebied tussen netvlies en cortex wordt de werkelijkheid voortdurend in elkaar gezet. Het moet zoets zijn als een verouderde filmstudio. Wij geloven wat we zien, omdat we niet beter weten. Maar wie scherp oplet, ziet soms de doorzichtige trucages, waarmee ons beeld van de realiteit in stand wordt gehouden. Er kunnen fricties ontstaan, a-synchrone effecten optreden of dubbelzinnigheden verschijnen, die niet direct zijn thuis te brengen, wie weet zijn er zelfs fricties, die we misschien nooit als zodanig herkend hebben? Ergens in het begin kan er iets fout zijn gegaan. Vreemde effecten die zich permanent in ons bewustzijn aandienen en ooit in de gammele filmstudio van het brein zijn geïnterpreteerd als vanzelfsprekende verschijnselen, zouden in werkelijkheid niet als zodanig bestaan. Tijd, beweging, ruimte.... Alles wat je ziet zijn de 'windmills of your mind'.

Zo gek zal het toch niet zijn? De bus naar Boelenslaan reed immers wel degelijk en is ook uiteindelijk op de plaats van bestemming aangekomen. De windmolen bleef draaien en verdween uiteindelijk uit zicht. Alleen die rare cadans kon ik maar niet uit mijn hoofd zetten. In het atelier van Anke Kuypers zag ik haar nieuwste werk. De illusie van vlak en ruimte, het onbeslisbare verschil tussen waarneming en werkelijkheid, fricties, fricties en nog eens fricties.... Alles kwam opnieuw aan de orde, als een 'deja vu', iets vreemds wat ik tegelijk al eens eerder had gezien. Ik zag vormen die zodanig aaneen zijn geschakeld dat ze de illusie van ruimtelijkheid versterken, of een soort wrijving teweeg brengen tussen twee ruimtelijke suggesties, die niet met elkaar te verenigen zijn.

Dit soort patronen van geschakelde vormen werden ooit beproefd in grote schilderijen, maar ook in kleinere meer complexe combinaties, die getekend op papier of uitgezaagd in reliëf op elkaar in gaan werken. Aanvankelijk leek alles deel uit te maken van een strak formeel onderzoek, waarin de vorm werd ontdaan van elke associatie. Dit onderzoek richtte zich primair op de vorm als een puur mentale constructie met zijn eigen, objectieve en controleerbare eigenschappen. Tegenwoordig komt er ook wat ruimte voor een rudimentaire vorm van betekenisgeving. De vormen lijken soms een pictogram-achtige kwaliteit te krijgen, of juist andersom: geheel amorf te worden. Wat zo voor het oog ontstaat is een moeilijk grijpbare samenstelling van visuele prikkels, waarbij de interpretatie buiten spel of op zijn minst op het verkeerde been wordt gezet.

Het blijft kunst die ergens over moet gaan. Geen illustraties van wonderbaarlijke verschijnselen in de waarneming, maar de concrete presentatie van het ongewisse karakter van het zien. De deur van de verwondering wordt telkens op een kier gezet, maar de verklaring, die de deur geheel zou kunnen openen, wordt er niet bijgeleverd. Het is immers kunst en geen Teleac-cursus 'Visuele perceptie'. En wat voor kunst! 'Kalte Kunst' zeggen de Duitsers. Toch lijkt de formele strengheid, die zo eigen is aan dit werk, zich de laatste tijd wat te verzachten. De teugels worden gevierd, zonder dat het aanvankelijke vertrekpunt wordt verlaten. Ook een bescheiden toepassing van kleur is tegenwoordig

niet meer een taboe. Zachte tinten worden toegelaten in arceringen waarin het persoonlijke handschrift herkenbaar blijft. De illusie van beweging kan ontstaan doordat vormen lijken over te springen van het ene blad naar het andere. Dit esthetische vormonderzoek naar de grenzen van de waarneming vond inmiddels ook zijn toepassing in een aantal intrigerende sieraadontwerpen.

Het werk van Anke Kuypers wordt sinds jaar en dag gekenmerkt door één terugkerend axioma: de merkwaardige discrepantie tussen waarneming en werkelijkheid. Dit leidende beginsel heeft inmiddels tot een helder en consequent oeuvre geleid dat geen smetten vertoont van de waan van de dag. Het is ook een beginsel dat nog altijd vruchtbaar blijft, ondanks het koele, cerebrale karakter dat dit soort kunst op het eerste gezicht kan hebben. Maar wat heet koel? Met dat soort gevoelsmatige typering wordt immers onrecht gedaan aan de uiterst subtiele ervaringen van pure schoonheid, die soms juist bij dit werk in de kieren van de waarneming besloten kunnen liggen.

Toen ik alles had bekeken zag ik nog steeds die windmolen draaien in die vreemde cadans. Was hier ook sprake van een frictie, een discrepantie tussen waarneming en werkelijkheid? De vraag bleef malen door mijn hoofd. Uiteindelijk heb ik hem er uit gegooid. Anke Kuypers zou immers Anke Kuypers niet zijn, als ze niet ter plekke een plausibele verklaring wist te geven. En dat deed ze dus ook. De vreemde cadans zou volgens haar veroorzaakt kunnen zijn door de blinde vlek op mijn netvlies. Als mijn blik gefocust blijft op een van de draaiende uiteinden, dan draait het het brandpunt van mijn netvlies mee met de cirkelbaan van de molen. De blinde vlek, die zich naast het brandpunt bevindt, kan het ritme dan niet verstoren. Omgekeerd, als mijn blik zich richt op het totaalbeeld van de beweging, dan valt er letterlijk een gat in het (beeld) als het geprojecteerde beeld van de wiek de blinde vlek op mijn netvlies passeert. Op de terugweg heb ik opnieuw gekeken, en verdomd...het klopt. Als ik het niet dacht: 'the windmills of my mind'.

Huub Mous

1995